

Agnieszka Sowa

**ZACHOWANIE POSZKODOWANEGO
A WYSOKOŚĆ ODSZKODOWANIA
W SYSTEMIE ODPOWIEDZIALNOŚCI KONTRAKTOWEJ**

**The injured person's behavior and the amount
of compensation in contractual liability**

The settlement of the amount of compensation is a complex process, which requires taking into consideration many factors, also the injured person's behavior. The injured person often takes part in causing or increasing the damage, that this way it is necessary to analyze the impact of his behavior on the amount of compensation. The article presented the analysis of contributory conduct of the injured person to causing and increasing the damage as a factor that influences on the amount of compensation in contractual liability.

Key words: compensation, contractual liability, injured person

Wprowadzenie

Niezależnie od różnych reżimów odpowiedzialności odszkodowawczej, aby obowiązkiem naprawienia szkody mógł zostać obciążony inny podmiot niż poszkodowany, konieczne jest zaistnienie trzech przesłanek: zdarzenia, z którym system prawny łączy obowiązek naprawienia szkody po stronie podmiotu trzeciego, szkody oraz związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem a szkodą¹.

¹ *System prawa prywatnego, tom 6. Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2011, s. 75.

Wysokość odszkodowania zależy od rozmiaru poniesionej szkody; jednak podkreślenia wymaga, że rozmiar szkody nie determinuje w sposób bezwzględny wysokości odszkodowania. Po ustaleniu rozmiarów prawnie relewantnej szkody kolejnym etapem ustalania wysokości odszkodowania jest stwierdzenie, czy obowiązek indemnizacyjny obejmuje całość szkody, czy jedynie jej część. Wymaga ono uwzględnienia takich czynników jak: przyczynienie poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody, modyfikacje zasady pełnego odszkodowania wynikające z przepisów szczególnych oraz postanowień umownych oraz uprawnienie sądu do miarkowania wysokości odszkodowania. Na proces ustalania wysokości odszkodowania składa się więc kilka etapów, w toku których uwzględnieniu podlega nie tylko zachowanie podmiotu zobowiązanego do naprawienia szkody, ale również zachowanie poszkodowanego.

Czynniki wpływające na wysokość odszkodowania

Poszkodowany może domagać się naprawienia szkody – według swego wyboru – albo przez przywrócenie stanu poprzedniego, albo przez zapłatę odszkodowania. Kodeks cywilny², odmiennie niż kodeks zobowiązań³, oba sposoby naprawienia szkody traktuje jako równorzędne, pozostawiając wybór w gestii poszkodowanego, jednakże z zastrzeżeniem, że roszczenie poszkodowanego ograniczone jest do świadczenia w pieniądzu w przypadku, gdyby przywrócenie stanu poprzedniego było niemożliwe lub nadmiernie utrudnione. Sąd Najwyższy stwierdził, iż poszkodowany ma prawo żądać odszkodowania w formie określonej kwoty pieniędzy, nie domagając się jednocześnie przywrócenia stanu poprzedniego. Jeżeli jednak zażąda świadczenia pieniężnego jako sposobu naprawienia szkody, to w toku postępowania sądowego nie może zmienić roszczenia i zażądać restytucji⁴. Niewątpliwie jednak najczęściej spotykanym sposobem kompensacji szkody jest żądanie zapłaty odpowiedniej sumy pieniędzy⁵.

Istotnym czynnikiem wpływających na wysokość odszkodowania jest przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody, uregulowane w art. 362 k.c. Zgodnie z powołanym przepisem, jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron. W celu modyfikacji rozmiaru odszkodowania

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz.U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598. Art. 159 k.z. stanowił, iż odszkodowanie należy się w pieniądzu. Na żądanie poszkodowanego sąd mógł, stosownie do okoliczności, nakazać naprawienie szkody przez przywrócenie rzeczy do stanu poprzedniego.

⁴ Wyrok SN z dnia 20.09.2004, IV CK 612/03, Lex nr 122870.

⁵ G. Bieniek et al., *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 1, Warszawa 2011, s. 89.

z uwzględnieniem przyczynienia poszkodowanego jest zwolnienie dłużnika z odpowiedzialności w takim zakresie, w jakim udział w uszczerbku może zostać przypisany samemu poszkodowanemu. Przedmiotem niniejszego artykułu jest przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody w przypadku reżimu odpowiedzialności kontraktowej, jednak nie jest to jedyny czynnik wpływający na wysokość odszkodowania. Ustalenie, czy obowiązek odszkodowawczy ciążyący na dłużniku obejmuje całość szkody, wymaga również uwzględnienia modyfikacji zasad odpowiedzialności odszkodowawczej wynikającej z przepisów prawa, umownych odstępstw od zasady pełnego odszkodowania oraz kompetencji sądu do zmniejszenia wysokości odszkodowania.

Ustalenie wysokości odszkodowania wymaga uwzględnienia wielu czynników związanych zarówno z obowiązującymi regulacjami prawnymi, jak i z okolicznościami, w których doszło do powstania szkody. Prawnie relewantne jest w tym zakresie nie tylko zachowanie podmiotu, któremu można przypisać odpowiedzialność za szkodę lub zdarzenie, które szkodę wywołało, ale także zachowanie samego poszkodowanego, który może przyczynić się do powstania lub zwiększenia szkody. Istotnym zagadnieniem jest wobec tego określenie, jakie zachowania poszkodowanego mogą być uznane za przyczynienie oraz czy na gruncie obowiązujących przepisów można uznać, że poszkodowany ma obowiązek podjęcia działań w celu minimalizacji szkody.

Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody w reżimie odpowiedzialności kontraktowej

Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody nie jest równoznaczne z jego przyczynieniem się do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania⁶. Należy odróżnić te dwie sytuacje, gdyż w sposób odmienny wpływają na odpowiedzialność odszkodowawczą dłużnika. Zachowanie wierzyciela, które może być zakwalifikowane jako przyczynienie do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, wpływa bezpośrednio na istnienie i zakres odpowiedzialności dłużnika, na którym, zgodnie z art. 471 k.c. *in fine*, ciąży obowiązek naprawienia szkody, gdy niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania było następstwem okoliczności, za które ponosi odpowiedzialność. Podlega więc uwzględnieniu już na etapie ustalania wysokości prawnie relewantnej szkody, nie zaś dopiero w procesie ustalania wysokości odszkodowania. Przyczynienie wierzyciela do powstania lub zwiększenia szkody powoduje natomiast, że mimo generalnej odpowiedzialności dłużnika za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, wynikający z tego pewien zakres uszczerbku nie będzie obciążał dłużnika.

⁶ M. Bączyk, *Przyczynienie się wierzyciela do powstania szkody a wysokość kary umownej*, [w:] *Ars et usus. Księga pamiątkowa ku czci Sędziego Stanisława Rudnickiego*, Warszawa 2005, s. 45.

Wówczas przyczynienie wierzyciela traktowane jest jako czynnik wpływający na wysokość należnego mu odszkodowania⁷.

Na gruncie odpowiedzialności kontraktowej istotnym zagadnieniem jest kwestia rozstrzygnięcia, jakie zachowania wierzyciela można kwalifikować jako przyczynienie się do powstania lub zwiększenia szkody oraz czy można na wierzyciela nałożyć obowiązek zapobiegania szkodzie, którego niewykonanie będzie kwalifikowane jako czynnik wpływający na wysokość odszkodowania. W systemie prawa *common law*, w procesie ustalaniu wysokości odszkodowania istotne znaczenie ma fakt, czy poszkodowany wykonał ciężący na nim obowiązek minimalizacji szkody, który polega na podjęciu przez poszkodowanego rozsądnych działań, stosownie do zaistniałego stanu faktycznego. Wywodzący się z systemu anglosaskiego obowiązek minimalizowania szkody przez poszkodowanego znalazł wyraz także w Zasadach Europejskiego Prawa Umów (PECL), gdzie art. 9.505 bezpośrednio statuuje obowiązek poszkodowanego do podjęcia rozsądnych działań zapobiegających szkodzie.

Bez wątpienia w przepisach kodeksu cywilnego brak normatywnej regulacji statuującej bezpośredni obowiązek poszkodowanego do zapobiegania szkodzie. Także brzmienie art. 362 k.c. nie daje podstaw, by taki obowiązek formułować wprost. Wskazuje na to również przykład regulacji PECL, gdzie osobno znajdują się artykuły poświęcone przyczynieniu poszkodowanemu (art. 9.504) oraz obowiązkowi zapobiegania szkodzie (art. 9.505). Z powyższego wynika, iż między tymi dwoma instytucjami nie można postawić znaku równości.

Na gruncie prawa polskiego Sąd Najwyższy wskazał jednak, że z art. 362 k.c. może wynikać obowiązek poszkodowanego do zapobiegania szkodzie. W orzeczeniu z dnia 11 marca 1974 r.⁸ SN wskazał, iż:

Zaniedbanie poszkodowanego w podejmowaniu kroków zmierzających do zneutralizowania wpływu szkodliwych emisji na jego mienie uzasadnia obniżenie odszkodowania na podstawie przepisu art. 362 k.c.

Także w orzeczeniu z dnia 17 czerwca 1987 r.⁹ SN podkreślił, że:

Uchybienie obowiązkowi minimalizacji szkody przez obie strony wywołuje taki skutek, że pozwane Zakłady ponoszą pełną odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę, natomiast poszkodowani muszą liczyć się z jego obniżeniem w stopniu odpowiadającym ich przyczynieniu się.

Podstawą odpowiedzialności odszkodowawczej w obu cytowanych orzeczeniach był art. 435 k.c., dotyczący odpowiedzialności prowadzącego przed-

⁷ *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2011, s. 1353.

⁸ Wyrok SN z dnia 11.03.1974, III CR 9/74, OSNC 1974, nr 11, poz. 202.

⁹ Wyrok SN z dnia 17.06.1987, IV CR 156/87, OSNC 1988, nr 12, poz. 176.

siębiorstwo, która wchodzi w skład reżimu odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych.

W przypadku reżimu odpowiedzialności kontraktowej na możliwość nałożenia na poszkodowanego, na podstawie art. 362 k.c., obowiązku podjęcia działań zmierzających do minimalizacji szkody wskazał natomiast Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 19 maja 2005 r.¹⁰ W przedstawionym stanie faktycznym powód zawarł z pozwaną umowę dzierżawy nieruchomości na okres pięciu lat. Pozwana jako dzierżawca zobowiązana była do płacenia powodowi czynszu w określonej w umowie wysokości. Działalność prowadzona przez pozwaną przynosiła jednak straty, wobec czego skierowała do powoda pismo z oświadczeniem o rozwiązaniu umowy. Powód wskazał, że umowa dzierżawy zawarta na czas określony nie podlega rozwiązaniu za wypowiedzeniem, wyraził natomiast zgodę na rozwiązanie umowy za porozumieniem stron pod warunkiem, iż pozwana wypłaci mu odszkodowania w wysokości odpowiadającej dochodom, na których uzyskanie liczył zawierając umowę. Dzierżawca nie zajął stanowiska co do propozycji powoda, następnie zaś opuścił nieruchomość. W konsekwencji powód wszczął postępowanie w celu dochodzenia odszkodowania za nienależyte wykonanie umowy dzierżawy. Sąd Okręgowy uwzględnił roszczenie powoda, jednakże Sąd Apelacyjny roszczenie oddalił. Sąd Apelacyjny stwierdził, iż skoro powód przejął nieruchomość w 12 czerwca 2002 r. i od marca 2003 r. prowadził na niej działalność gospodarczą, to odszkodowanie mogło zostać naliczone wyłącznie do marca 2003 r., nie zaś do lutego 2005 r. (upływ terminu, na jaki strony zawarły umowę dzierżawy). Następnie Sąd Apelacyjny wskazał, że w odniesieniu do okresu od 13 czerwca 2002 r. do marca 2003 r. powód nie wykazał, iż nie było możliwe uzyskanie z przedmiotowej nieruchomości dochodu w postaci czynszu oraz nie wykazał, że istniały przeszkody do prowadzenia zyskowej działalności gospodarczej, czyli w konsekwencji powód nie udowodnił, iż poniósł szkodę. Stanowisko Sądu Apelacyjnego skutkowało by nałożeniem na poszkodowanego obowiązku podjęcia daleko idących działań zapobiegających powstaniu szkody. Niewykonanie tego obowiązku Sąd Apelacyjny wiązał zaś z brakiem możliwości stwierdzenia, że poszkodowany poniósł szkodę, co w konsekwencji przedkłada się na brak przesłanek do obciążenia dłużnika odpowiedzialnością odszkodowawczą.

Stanowisko Sądu Apelacyjnego zakwestionował Sąd Najwyższy, który wskazał, że brak zapłaty czynszu ze strony dzierżawcy – pozwanego jest niewykonaniem ciężącego na nim zobowiązania, wobec czego powód może domagać się odszkodowania na podstawie art. 471 k.c. SN podkreślił, iż ustalenie wysokości odszkodowania, jakiego może domagać się powód, w punkcie wyjściowym nie nasuwa wątpliwości – stanowi ono sumę czynszu, do którego zapłaty pozwana była zobowiązana w okresie do dnia wygaśnięcia umowy (28 lutego 2005 r.), ale nie później niż do dnia orzekania przez sąd.

¹⁰ Wyrok SN z dnia 19.05.2005, V CK 648/04, Lex nr 380939.

Ustalone w ten sposób odszkodowanie powinno zostać pomniejszone o korzyści, jakie powód otrzymał w związku z powstałą szkodą związane z użytkowaniem nieruchomości i czerpaniem z niej pożytków. Sąd Najwyższy wskazał także, co powinno zostać wzięte pod uwagę jako kolejny etap ustalania wysokości odszkodowania:

Wreszcie, jeżeli nawet powód nie odniósł takich korzyści, niepodjęcie przez niego działań, które w realnie istniejących okolicznościach mogło takie korzyści przynieść (np. wdzierżawienie nieruchomości lub jej części, wynajęcie obiektów na niej znajdujących się, wykorzystanie nieruchomości do prowadzenia działalności gospodarczej we własnym zakresie), może zostać poczytane za przyczynienie się do zwiększenia szkody przez niego doznanej na skutek niewykonania umowy przez pozwaną (art. 362 k.c.).

Odnosząc to do stanu faktycznego rozpoznawanej sprawy Sąd wskazał, że powód udowodnił, iż poniósł szkodę w wysokości czynszu, do zapłaty którego zobowiązany był dzierżawca, wykazał zatem przesłanki dochodzonego roszczenia. Ciężar udowodnienia okoliczności, które mogłyby spowodować zmniejszenie odpowiedzialności odszkodowania spoczywał na pozwanej. Wbrew twierdzeniom Sądu Apelacyjnego powód wykazał więc, że szkodę poniósł. Sąd Najwyższy dopuścił możliwość zmniejszenia wysokości odszkodowania należnego poszkodowanemu, jeżeli nie podjął on działań, które „w realnie istniejących okolicznościach” mogły przynieść korzyści zmniejszające szkodę, uznając to za postać przyczynienia poszkodowanego do zwiększenia szkody. W orzeczeniu brak jednak (co wynika ze stanu faktycznego, który takiej analizy nie wymagał) rozważenia, jakie czynniki należy wziąć pod uwagę przy ustalaniu „realnie istniejących okoliczności” oraz w jakim stopniu niepodjęcie działań minimalizujących szkodę wpłynie na wysokość odszkodowania.

Obowiązek wierzyciela do współdziałania z dłużnikiem

W celu wykazania związku przyczynowego pomiędzy niewykonaniem obowiązku a szkodą należy w pierwszej kolejności wykazać, że na osobie odpowiedzialnej ciąży obowiązek określonego działania, a następnie udowodnić, iż gdyby to działanie zostało podjęte, to do szkody by nie doszło¹¹. Aby na etapie ustalania wysokości odszkodowania z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania uwzględnić zachowanie poszkodowanego polegające na niepodjęciu działań zmierzających do zapobiegania szkodzie lub minimalizowania jej rozmiarów, należy najpierw ustalić, że na poszkodowanym wierzycielu ciążył obowiązek podjęcia takich działań. Obecnie w systemie prawa polskiego brak podstaw, by z faktu, iż w procesie ustalania wysokości odszkodowania uwzględnieniu podlega przyczynienie poszkodowanego do powstania lub zwiększenia

¹¹ *System prawa handlowego*, t. 5: *Prawo umów handlowych*, red. S. Włodyka, Warszawa 2011, s. 276.

szkody bezpośrednio wywodzić ogólny obowiązek poszkodowanego do zapobiegania szkodzie lub jej rozmiarom. Za przyczynienie poszkodowanego można z pewnością uznać następstwa niewykonania lub nienależytego wykonania przez stronę umowy – poszkodowanego ciążących na nim obowiązków wynikających wprost z umowy¹². Nie oznacza to jednak, że nawet jeżeli brak normatywnych podstaw do sformułowania generalnego obowiązku poszkodowanego do zachowania zapobiegającego powstaniu szkody lub minimalizującego jej rozmiary, należy bezwzględnie uznać, że na poszkodowanym nie ciążyą w tym zakresie żadne obowiązki, które nie zostały zapisane w umowie.

W stosunkach zobowiązaniowych obowiązki występują nie tylko po stronie zobowiązanego do świadczenia dłużnika, ale również po stronie wierzyciela. Prócz obowiązków wynikających wprost z umowy, podstawowym obowiązkiem wierzyciela jest wynikający z art. 354 § 2 k.c. obowiązek współdziałania z dłużnikiem przy wykonaniu zobowiązania. Obowiązek ten nie został skonkretyzowany w przepisach ustawowych. Jego ramy określane są każdorazowo przez treść zobowiązania¹³, społeczno-gospodarczy cel zobowiązania, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje. Zakres obowiązku współdziałania dotyczy nie tylko czynności związanych *stricte* ze spełnieniem świadczenia, ale także wszelkich innych obowiązków dłużnika wchodzących w skład zobowiązania (przykładowo wynikający z art. 546 k.c. obowiązek sprzedawcy do udzielenia kupującemu wyjaśnień oraz wydania dokumentów i instrukcji korzystania z rzeczy sprzedanej). W zależności od rodzaju zobowiązania i okoliczności konkretnej sprawy różna może być postać i rozmiar obowiązku współdziałania wierzyciela z dłużnikiem. Może on być ograniczony do zachowania biernego (niepodejmowania działań przeszkadzających dłużnikowi w spełnieniu świadczenia) lub obejmować także zachowania czynne. Zakres zachowań należących do sfery obowiązków wierzyciela zależy od rodzaju zobowiązania – jest tym większy, im w większym stopniu prawidłowe wykonanie zobowiązania przez dłużnika zależy od jego współpracy z wierzycielem¹⁴. Konieczne współdziałanie wierzyciela z dłużnikiem może przykładowo polegać na odebraniu przez wierzyciela przedmiotu świadczenia oraz na udostępnieniu materiałów do wykonania dzieła.

Brak generalnej regulacji skutków niewykonania przez wierzyciela obowiązku współdziałania z dłużnikiem. W okolicznościach danej sprawy może prowadzić ono do zwłoki wierzyciela bądź wyłączać możliwość zakwalifikowania

¹² Uchwała SN z dnia 28.11.1974, III CZP 77/74, OSNCPiUS 1975, nr 9, poz. 133, w której SN wskazał, iż: „Do obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przez agenta niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązań wynikających z umowy agencyjnej przepis art. 362 k.c. może mieć zastosowanie, jeżeli przyczynienie się dającego zlecenie do powstania lub zwiększenia szkody jest następstwem niewykonania lub nienależytego wykonania ciążących na nim obowiązków wynikających z tej umowy”.

¹³ Przez treść zobowiązania należy rozumieć zarówno przepisy prawa kształtujące zobowiązanie danego typu, a także postanowienia umowy zawartej pomiędzy stronami.

¹⁴ *System prawa prywatnego*, t. 5: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. E. Łętowska, Warszawa 2006, s. 144.

opóźnienia w spełnieniu świadczenia za zwłokę dłużnika. Jedną z cech obowiązku współdziałania wierzyciela z dłużnikiem jest jego niezaskarżalność¹⁵. Brak środków umożliwiających dłużnikowi wymuszenie współdziałania na wierzyciela, gdyż zachowania wchodzące w skład obowiązku współdziałania z dłużnikiem służą przede wszystkim własnym interesom wierzyciela. Nie oznacza to jednak, że skoro obowiązek współdziałania z dłużnikiem służy głównie interesom wierzyciela, to jego niewypełnienie nie rodzi dla wierzyciela żadnych sankcji. Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 10 lutego 2009 r.:

Bezprawność zachowania się poszkodowanego wyraża się w naruszeniu zasad prawidłowego postępowania. Każdy powinien bowiem postępować w taki sposób, aby „bezkolizyjnie” współistnieć w społeczeństwie. Elementem obiektywnym, wywołującym naruszenie owej prawnie chronionej sfery interesów, jest także niedołożenie staranności we własnych sprawach, z którego nie daje się samodzielnie wywieść bezprawności¹⁶.

Treść zobowiązania łączącego wierzyciela i dłużnika wyznaczona jest więc nie tylko przez treść umowy łączącej strony. Obowiązki wierzyciela mogą wynikać także z przepisów prawa, społeczno-gospodarczego celu zobowiązania, zasad współżycia społecznego bądź ustalonych zwyczajów. Obowiązek wierzyciela do współdziałania z dłużnikiem powinien być rozumiany szerzej niż tylko powinność czynnego współuczestnictwa przy wykonaniu zobowiązania. Powinien być także ujmowany jako obowiązek lojalności wobec drugiej strony umowy, który nakazuje powstrzymanie się od wszelkich zachowań stanowiących przejaw naruszenia zasad uczciwości i słuszności we wzajemnych stosunkach¹⁷. Wszystkie te czynniki wyznaczają wzorzec postępowania wierzyciela, którego realizacja należy do obowiązków wierzyciela. W przypadku zaniechania jego realizacji, które pozostaje w związku przyczynowym z powstaniem szkody obciążającej dłużnika należy uznać, że poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody¹⁸.

Powyższa interpretacja obowiązków spoczywających na wierzycielu pozwala na nałożenie na poszkodowanego wierzyciela obowiązku zapobiegania szkodzie lub minimalizacji jej rozmiarów na podstawie art. 354 k.c., który statuuje obowiązek współdziałania wierzyciela z dłużnikiem. Jednakże należy wskazać, że zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie wyrażane są poglądy ujmujące w sposób bardziej rygorystyczny źródła i zakres obowiązków ciężących na wierzycielu. T. Wiśniewski w komentarzu do art. 354 k.c. wskazuje, że:

Obowiązek współdziałania przy wykonaniu zobowiązania obciąża zarówno dłużnika, jak i wierzyciela. Każdy z nich zatem powinien baczyć na uzasadniony interes kontrahenta i nie czynić nic takiego, co by wykonanie zobowiązania komplikowało, hamowało lub

¹⁵ *Ibidem*, s. 145.

¹⁶ Wyrok SN z dnia 10.02.2009, II PK 142/08, Lex nr 725040.

¹⁷ *Kodeks cywilny...*, t. 1, s. 1278.

¹⁸ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Warszawa 2011, s. 541.

udaremniało. Ten negatywny obowiązek spoczywa na wierzycielu zawsze. Pozytywnego natomiast działania należy wymagać od wierzyciela jedynie w sytuacji, gdy wynika to z właściwości świadczenia lub umowy (np. obowiązek odebrania zakupionej rzeczy, zamówionego dzieła, udzielenia wskazówek)¹⁹.

Z kolei Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 15 marca 2013 r. wskazał, że obowiązek współdziałania wierzyciela z dłużnikiem wynikający z art. 354 k.c. nie dotyczy sytuacji, gdy dłużnik niewywiązuje się ze zobowiązania:

Przepis art. 354 k.c. określa sposób wykonania zobowiązania. Wskazuje reguły zachowania, które powinien respektować dłużnik i współdziałający z nim wierzyciel. Są to zarazem kryteria, według których dokonywana jest ocena należytego wykonania zobowiązania. Naruszenie tych reguł może wywołać w konsekwencji ich odpowiedzialność za powstałą szkodę (art. 471, 486 k.c.). Stąd zdaniem Sądu Apelacyjnego obowiązek współdziałania wierzyciela przy wykonywaniu zobowiązania obejmuje jedynie działania podjęte w celu umożliwienia prawidłowej realizacji zobowiązania. Nie dotyczy zaś współdziałania w przypadku niewywiązywania się z zobowiązania przez dłużnika. Właściwy sposób zachowania się zarówno dłużnika jak i wierzyciela przy wykonaniu zobowiązania wyznacza bowiem przede wszystkim „treść zobowiązania” (art. 354 k.c.) np. przy zobowiązaniu zapłaty polega na „daniu” przez dłużnika i przyjęciu zapłaty przez wierzyciela, a nie przykładowo na zwolnieniu z długu czy innych czynnościach wierzyciela w sytuacji, gdy dłużnik nie dokonuje dobrowolnie zapłaty [...]”²⁰.

Trudno uzasadnić twierdzenie, że na podstawie art. 354 k.c. w każdym przypadku obowiązek współdziałania wierzyciela z dłużnikiem obejmuje także etap niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez dłużnika i przybiera postać ciężącego na wierzycielu obowiązku zapobiegania szkodzie lub minimalizowania jej rozmiarów. Redakcja art. 354 k.c. bazująca na klauzulach generalnych daje możliwość kształtowania obowiązków wierzyciela w zależności od okoliczności konkretnego stosunku zobowiązaniowego i stwarza możliwość ich swobodnej oceny przez sędziego. Z drugiej jednak strony poprzez brak wyraźnych dyrektyw, co do obowiązków w zakresie minimalizacji szkody, powoduje stan niepewności sytuacji, w jakiej znajdują się zarówno dłużnik, jak i wierzyciel.

Niezależnie od możliwości nałożenia na wierzyciela obowiązku zapobiegania szkodzie lub minimalizowania jej rozmiarów na podstawie art. 354 k.c., można także wskazać na konkretne sytuacje niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, gdzie zasadnym jest uznanie, że niepodjęcie przez poszkodowanego działań zmierzających do minimalizacji szkody stanowić będzie przyczynienie do szkody. W konsekwencji zaś powinno ono znaleźć

¹⁹ G. Bieniek et al., *op. cit.*, s. 32.

²⁰ Wyrok SA w Warszawie z dnia 15.03.2013, VI ACa 1337/12, Portal Orzeczeń SA w Warszawie, [http://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content/\\$N/15450000003003_VI_ACa_001337_2012_Uz_2013-03-15_001](http://orzeczenia.waw.sa.gov.pl/content/$N/15450000003003_VI_ACa_001337_2012_Uz_2013-03-15_001) [dostęp: 4.05.2013].

odzwierciedlenie w zmniejszeniu wysokości należnego poszkodowanemu wierzycielowi odszkodowania.

Podsumowanie

Ustalenie wysokości odszkodowania jest procesem złożonym, w toku którego uwzględnieniu podlega nie tylko zachowanie podmiotu zobowiązanego do naprawienia szkody, lecz także zachowanie poszkodowanego. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody to jeden z czynników, który bezpośrednio wpływa na wysokość należnego poszkodowanemu odszkodowania. Wpływ zachowania poszkodowanego na wysokość odszkodowania nabiera szczególnego znaczenia w przypadku reżimu odpowiedzialności kontraktowej, w którym świadczenie odszkodowawcze ma charakter uzupełniający lub zastępczy wobec świadczenia głównego wynikającego z łączącego strony stosunku zobowiązaniowego. W związku z tym nie można wykluczyć sytuacji, w których poszkodowany wierzyciel, mając świadomość, że dłużnik nie wykona zobowiązania lub wykona je nienależycie, swoim zachowaniem będzie miał możliwość wpłynięcia na wysokość należnego mu odszkodowania. Dlatego istotnym jest, aby na etapie ustalania wysokości odszkodowania odzwierciedlenie znalazło nie tylko zachowanie poszkodowanego – polegające na przyczynieniu się do powstania lub zwiększenia szkody, ale także na niepodjęciu działań zmierzających do zapobiegania lub minimalizowania szkody.

W kodeksie cywilnym brak regulacji, z których bezpośrednio wynikałyby obowiązek poszkodowanego do podjęcia działań zapobiegających szkodzie lub minimalizujących jej rozmiary. Elementy takiego obowiązku można wywieść z art. 362 k.c., który dotyczy wpływu przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody na wysokość odszkodowania, oraz z art. 354 k.c. określającego zasady prawidłowego wykonania zobowiązania i spoczywający na wierzycielu obowiązek do współdziałania z dłużnikiem przy wykonywaniu zobowiązania. Jednakże brak ugruntowanego orzecznictwa co do możliwości nałożenia na poszkodowanego, na podstawie wyżej wymienionych przepisów, obowiązku zapobiegania lub minimalizacji szkody.

W związku z powyższym uwzględnienie na etapie ustalania wysokości odszkodowania postawy poszkodowanego, która polegała na niepodjęciu działań zmierzających do zapobiegania szkodzie lub zmniejszania jej rozmiarów, każdorazowo uzależnione jest od dokonanej przez sąd oceny okoliczności towarzyszących danej sprawie.

W przypadku systemu prawa anglosaskiego, w reżimie odpowiedzialności kontraktowej obowiązek poszkodowanego do zapobiegania lub minimalizowania szkody wynika z kształtowanego przez długi czas orzecznictwa. Na poszkodowanym ciąży obowiązek minimalizacji szkody, a zachowania, do których jest na tej podstawie zobowiązany, podlegają ocenie przez pryzmat kryterium

rozsądku, które stanowi podstawową zasadę wyznaczającą standard zachowania uczestników obrotu. Istotne jest jednak zastrzeżenie, że każdy przypadek powinien być rozpatrywany z uwzględnieniem okoliczności danej sprawy.

Z kolei Zasady Europejskiego Prawa Umów w części dotyczącej odszkodowania, prócz regulacji określającej wpływ przyczynienia się poszkodowanego na wysokość odszkodowania, zawierają także artykuł wprost nakładający na poszkodowanego obowiązek podjęcia rozsądnych działań zapobiegających szkodzie. Niewykonanie tego obowiązku powoduje, że strona, która nie wykonała umowy, w takim zakresie, w jakim poszkodowany mógł zapobiec szkodzie, nie ponosi za nią odpowiedzialności.

Niewątpliwie jednak w przepisach kodeksu cywilnego brak normatywnej regulacji, z której bezpośrednio wynikałby generalny obowiązek poszkodowanego do zapobiegania szkodzie lub minimalizowania jej rozmiarów. Również inne przepisy kodeksu cywilnego nie dają podstaw, by taki obowiązek formułować wprost. Na uniknięcie stanu niepewności w tym zakresie pozwoliłoby zamieszczenie w kodeksie cywilnym regulacji wprowadzającej generalny obowiązek poszkodowanego do podjęcia działań zapobiegających lub minimalizujących rozmiary szkody wynikającej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. Równocześnie jednak regulacja taka powinna określać kryterium wyznaczające zakres tego obowiązku, w taki sposób, aby od poszkodowanego nie można było wymagać podejmowania nadmiernie utrudnionych działań. W systemie prawa anglosaskiego dla wyznaczenia zakresu działań, do których zobowiązany jest poszkodowany w ramach obowiązku minimalizacji szkody, służy test człowieka rozsądnego przeprowadzany według reguł wypracowanych przez orzecznictwo.

Zasady Europejskiego Prawa Umów statuują obowiązek poszkodowanego do podjęcia rozsądnych działań zapobiegających szkodzie, zaś Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów²¹ zobowiązuje poszkodowanego do podjęcia środków, które są rozsądne w danych okolicznościach. Na gruncie prawa polskiego, Sąd Najwyższy w powoływanym orzeczeniu z dnia 19 maja 2005 r. sygnatura akt V CK 648/04, wywodząc z art. 362 k.c. obowiązek poszkodowanego do podjęcia działań zapobiegających szkodzie, odwołał się z kolei do kryterium „realnie istniejących okoliczności”.

Wymaga podkreślenia, że regulacja nakładająca obowiązek podjęcia działań zapobiegających szkodzie lub zmniejszających jej rozmiary znajduje się w kodeksie cywilnym w przepisach szczególnych prawa zobowiązań, tj. w przepisach dotyczących umowy ubezpieczenia. Art. 826 § 1 k.c. w razie wystąpienia wypadku nakłada na ubezpieczającego obowiązek użycia dostępnych mu środków celem ratowania przedmiotu ubezpieczenia oraz zapobieżenia szkodzie lub zmniejszenia jej rozmiarów. Art. 826 § 1 k.c. wprost wskazuje obowiązki jednej

²¹ Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów z dnia 11 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 45, poz. 286.

ze stron umowy – ubezpieczającego – w razie zajścia wypadku i zalicza do nich podjęcie działań zapobiegających szkodzie lub zmniejszających jej rozmiary.

Pojęcie „dostępnych środków” oznacza środki, osiągalne w danej sytuacji, które nie są trudne do zdobycia i nie wymagają nadmiernego trudu i starań²². Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 16 października 1998 r., sygn. akt III CZP 42/98²³ wskazał, że art. 826 § 1 k.c. jest przepisem szczególnym dotyczącym prawnej regulacji obowiązku współdziałania wierzyciela z dłużnikiem, który wynika z art. 354 § 2 k.c. Podkreślił także, iż brak podjęcia przez ubezpieczającego działań określonych w art. 826 § 1 k.c. nie może prowadzić do zwiększenia odszkodowania, które należne będzie od ubezpieczyciela zobowiązanego do naprawienia szkody.

Nie ma konieczności określenia katalogu działań, do podjęcia których w ramach obowiązku zapobiegania lub minimalizacji szkody zobowiązany jest poszkodowany. Każdej sprawie towarzyszą inne okoliczności, które powinny zostać każdorazowo wzięte pod uwagę przy ocenie realizacji tego obowiązku przez poszkodowanego. Dlatego określając działania, do podjęcia których zobowiązany będzie poszkodowany, celowym jest użycie określenia nieostrego, zapewniającego sądowi możliwość swobodnej oceny okoliczności. Jednakże swoboda ta będzie występować już nie na etapie decydowania, czy na poszkodowanym ciążył obowiązek podjęcia działań zmierzających do zapobiegania lub minimalizacji szkody, lecz na etapie określenia do podjęcia jakich działań poszkodowany był zobowiązany w ramach realizacji tego obowiązku.

Nakładając na poszkodowanego wierzyciela przedmiotowy obowiązek, nie można jednak pomijać istoty świadczenia odszkodowawczego, którą jest naprawienie szkody, jaka powstała w dobrach poszkodowanego na skutek zdarzenia powodującego szkodę, będącego rezultatem zachowania innego podmiotu. Odpowiedzialność za szkodę ponosi podmiot trzeci – na poszkodowanego nie można więc nałożyć obowiązku podejmowania nadmiernie skomplikowanych działań, przerzucając na niego ciężar kompensowania szkody. Wprowadzenie normatywnej podstawy nałożenia na poszkodowanego generalnego obowiązku podjęcia działań zapobiegających lub minimalizujących szkodę powinno pozwolić na uwzględnienie na etapie sądowego ustalania wysokości odszkodowania zarówno okoliczności konkretnej sprawy, jak i czynników charakterystycznych dla sytuacji, w jakiej znajduje się poszkodowany.

²² G. Bieniek et al., *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, t. 2, Warszawa 2011, s. 806.

²³ Uchwała SN z dnia 16.10.1998, III CZP 42/98, OSNC 1999, nr 4, poz. 69.